

Дајемо Вам на знање како сам јуче био изнад брда и посматрао сукоб који се догодио и хвала господу богу који је помогао хришћане будући да се чувају и да се не упућују према брдима да их не би опколили немиртав и рањен. Био сам у пашином логору и нема собом више од три мала топа, јер је велики оставио на Жабљаку. Хтјели смо да Вам пишемо друга писма али смо посумњали да их Албанци не ухвате и тада би наша глава била у неизвјесности. Данас је војска мировала, али сјутра ће се сигурно покренути и сумњамо да не изненаде тај ваш логор и наредите да се чувају и да се не упућују према брдима да их не би опколили непријатељи јер Турци мисле да нападну са три стране. Са мном се налазе Марко и Цвјетко Драговић и синови Нича Вуковића са неким друговима. Платите људе који Вам носе ово писмо.¹⁴

Ова два писма црногорског владике Висариона употпуњују неке појединости у вези са нападом Сулејман-паше у љето 1686. према Будви, зато смо их у цјелини навели. Особито је важно да је владика ипак морао поћи код паше и провести извјесно вријеме у његовом логору.

Овај чланак је написан са жељом да се изнесу нови подаци о Грбљу и осталим мјестима у Боки Которској у вријеме морејског рата. Подаци нијесу без значаја јер сам из већег броја докумената пробрао оно што представља вриједност за историју Црне Горе и Боке у овом периоду.

Г. Станојевић

О УСТАНОВИ СТАНАКА У ЦРНОЈ ГОРИ XVIII И XIX ВЕКА

Станак (*stanicum, parlamentum, conventio, congressio*; албански *me 'u'rgrjek*) је врло стари термин. У историјско-правној литератури и у документима употребљава се да означи извесну врсту средњовековног судског састанка међу странкама разних правних подручја. Сама установа *станак* постојала је не само у феудалном друштву него и много раније. Вероватно своје корене има још у родовском уређењу, где се, свакако, нужно наметало успостављање узајамних веза, нарочито економских, које је стварала друштвена подела рада и комуникација међу људима. Др Валтазар Богишић сматра да установа *станак* „сиже далеко у такозвана предисториска времена, што уосталом следи већ из саме природе и назначења њезина“.¹

Код нас је *станак* најпознатији из судске праксе Дубровника и његових грађана, с једне, и српских, зетских, хумских, босанских и хрватских управних подручја и њиховог живља, с друге стране. Настао је као логична последица преовладавања начела персоналитета у праву ових народа, као и у средњовековном праву уопште. *Liber statutorum civitatis Ragusii* од 1272. године посвећује овом судском састанку, који је био периодичан, особиту пажњу у чл. 19, 20, 49—57 — III књиге овог Законика. На тај

¹⁴ Исто, ф. 525 Budua 14 agosto 1686. Прилог. Scritta li 3 agosto stil vecchio.

¹ Богишић др Валтазар, Правни чланци и расправе, књ. I, Београд 1927, стр. 101.

начин су дубровачке обичајноправне норме о *станку*, који је био давнашња установа (*antiqua consuetudo*), добиле своју потпуну лигитимност.

У Которској области је такође познат *станак*. Већ у XII веку је означавао суд који ће се у одређено време и на одређеном месту састати ради суђења спорова између двеју општина. Судије су биране и из једне и из друге општине. Овакав суд предвиђен је између Котора и Дубровника уговором склопљеним 5. јула 1279. године²

Станак је такође постојао у немањинској Србији и имао велики значај у спољнотрговинским везама са Дубровником. Мешовити погранични суд те врсте, као стара установа, спомиње се први пут у уговору Дубровчана с Немањиним братом захумским кнезом Мирославом 1190. године. То је био састанак владиних српских изасланика и дубровачких представника ради решавања међусобних спорова.³ И Стеван Првовенчани у уговору са Дубровником 1215. године изричито признаје *станак*, упућујући Дубровчане и Србе да „ако се учини кривина међу градом и моом земљом да се стају судије где је закон“.⁴

Станак не представља неку искључиво јужнословенску, па ни словенску установу, већ се појављује у обичајном и писаном праву многих народа.

Константин Јиричек указује да лангобардски мешовити суд у VIII — X в. много подсећа на *станак* наших народа. Аналогију налази и у мешовитом суду између Келта у Велсу и Англосаса у VIII — X веку.⁵

Др Теодор Тарановски нас информиче о „опћем суду“ који је у XII — XV веку био надлежан за парнице између становништва разних руских земаља или кнежевина⁶ и имао извесних заједничких црта са нашим *станком*.

Станак је, дакле, стара обичајноправна установа. Вук Караџић га назива „изабрани суд по старинском обичају“.⁷ Но то није сваки изборни народни суд, већ нарочита врста мешовитог изборног суда, чији је био задатак да пресуђује међусобне правне сукобе између две земље, између племена и братстава, као и између појединих припадника тих крајева. Овај се суд није јављао искључиво у односима између две самосталне државе и њихових поданика, већ и унутар земље, да би се решавала угрожена и повређена права њених припадника, када су они спадали у различите племенске, обласне, корпоративне и сталешке групе.

² Дон Антон Милошевић, Како се владало од давнина у Которској републици и у Котору, Историјски записи, Цетиње 1948, 59.

³ Т. Тарановски, Историја српског права немањинске државе, III и IV, 149.

⁴ Новаковић, Спом. 137, III.

⁵ Радоњић-Јиричек, Историја Срба II, Београд 1952, 138.

⁶ Тарановски, сп. д. 149.

⁷ В. Караџић. Црна Гора и Вока Которска, Београд 1953, 88.

Слично је било и у Црној Гори, у којој је установа *станак* постојала вероватно још у раним епохама, аналогно карактеру ондашњег црногорског друштва и бити саме ове институције. Познато је на основу бројне објављене архивске грађе⁸ да је *станак* врло много коришћен током XVII и XVIII в. у споровима Црногораца са својим суседима. Илустративни пример је извештај папског мисионара Леонардија упућен 1640. год. Конгрегацији, у коме говори о *станку* између Црногораца и подгоричких Турака у присуству више од 5000 људи.⁹ Други мисионар, Karlo della Mirandola, јавља 1643. г. Папској курији о *станку* између Куча и албанских племена у условима тешке заострености између странака.¹⁰ Из честе праксе оваквог начина решавања спорова наводимо један случај из времена владике Данила, када су грбальски, добротски и његушки главари 1727. године уговорили у Котору да решавају своје спорове на *станку*.¹¹ У првој половини XVIII века Цетињани позивају Паштровиће: „Молимо ве дајте да се састанемо по десет људих на Мртвицу, али ће ћете ви рећ, да што позборимо. У нећељу имамо *станак* с Царничанима на парву, а вас молимо да се станемо на понећељник“.¹²

У несигурно доба владике Саве Петровића и његовог синовца митрополита Василија настајали су велики сукоби између Бокеља, Црногораца и турских поданика. У намери ликвидирања постојећих спорова, често руковођен политичким разлозима, у многим мирењима учествује лично владика Сава. Постојале су разне форме ликвидирања оваких размирица. Чисто судске ствари, не само у међуплеменским односима већ и у односима са суседима, решавао је „Јединокупни сабор“ Црне Горе. Владика Сава у писму изванредном провидуру Ђустину Болдију 1756. године саопштава да су обавештени сви црногорски главари „да се стану на збор у нећељу до осам данах, и ми ћемо ту шњима бит и вашему п. г. све дати на знање у конат мира али вјере“.¹³ У решавању конкретних случајева неефикасан је био покушај његовог претходника владике Данила 1713. године да један централни суд решава међуплеменске спорове. Слично је било са формирањем суда владике Василија. Нарочито у споровима са суседима једина су солуција били мешовити судови. Они су у италијанским документима увек означени рецју *arbitraria*. Ме-

⁸ Јов. Н. Томоћ, Подаци о сукобима и мирењу Бокеља, Црногораца и турских поданика год 1735—1755, Споменик СКА, Београд 1931, LXXII.

⁹ Ј. Радоњић, Римска курија и јужнословенске земље, Београд 1950, 145.

¹⁰ Исто, 261.

¹¹ Уговор грбальских, добротских и његушких главара у Котору 3. XII 1727. г. Ј. Миловић, Зборник докумената из историје Црне Горе (1685—1782), Цетиње 1956, 70.

¹² Цетињани Паштровићима и судјама паштровским (1739—1740?), пом. зборник, 124—125.

¹³ Писмо владике Саве изванредном провидуру Ђустину Болдују 10. V 1756. г. п. з. 254.

Ћутим, под тим термином постојало је више форми судова за мирее. Један од њих био би народни суд који се вршио по прописима народног обичаја умира. Сагласношћу завађених страна састав и судска процедура вршена је по традицији установљеним правилима — „тада ћемо ставити међу себе добре људи. Тко буде кому дужан крвљу али раном али којом другом срамотом, да плаћа један другоме“ — каже се у једном писму 1714. године упућеном изванредном провидуру Контаринију.¹⁴ Назив *arbitragia* у документима употребљава се такође за суђења вршена иницијативом и под руководством млетачке власти. Судије су опет биле изабране, но суђење је вршено на млетачкој територији са упрошћеним поступком и смањеним судским трошковима и што је најважније — било је подређено власти те земље.¹⁵ Код мирее Црногораца са Млечанима, а исто тако и са турским поданицима, практиковано је, уместо изборних судова, образовање специјалних мешовитих међународних комисија. У ово време оне су биле ређе, касније су се све чешће формирале. Сваки од ових судова био је израз тежњи одређених група или држава. Док су први били крајња манифестација сепаратизма црногорских племена и њихове тежње за афирмацијом свога индивидуалног обичајног права, дотле су други били израз тежњи и настојања државе да јурисдикцију над својим поданицима задржи у што је могуће већој мери за себе. Код неминувних сукоба ових двају интереса најбоља солуција је била суђење на *станку* (у италијанским текстовима — исто *arbitraria*). Оно није пренебрегавало интересе црногорских племена и жеље њихових припадника да живе по свом локалном праву и да им суде људи њихове народности. Истовремено је био обезбеђен утицај постојећих државних органа и само суђење је добијало карактер и ауторитет међународног суда. Стога је било могуће да ова, по своје пореклу вероватно родовска установа, егзистира у Црној Гори и касније, када се увелико одвијао процес стварања црногорске државе. Аналогни случај пружа Русија XV века. Североисточне руске земље су биле већ уједињене у Московској држави, а тзв. „опћи суд“ се одржавао за парнице између разних „ујезда“, тј. области Московске државе, које су постојале од некадашњих самосталних држава и кнежевина. Овај исти суд је судио парнице између црквених људи и осталог становништва.¹⁶ У Русији, као и у Црној Гори и осталим нашим земљама, међународни суд врсте — *станак* — јавља се искључиво између народа, племена и група које су тада, или доскора, биле самосталне политичке јединице и самостални међународноправни индивидууми. Зато сматрамо *станак* као суд међународног карактера и ауторитета.

¹⁴ Војвода Вукота и црногорски главари изванредном провидуру Николи Контаринију, фебр. 1714, п. з. 32.

¹⁵ Јов. Н. Томић, сп. д. 8.

¹⁶ Тарановски, сп. д. 149.

Посебан друштвено-политички развој Црне Горе учинио је да се *станак*, у нешто измењеном облику, обилно користи у овом делу наше земље током XIX века, док су у осталим европским земљама у то време установе сличне врсте одавно преживеле. Доласком на владачански престо Петар I је затекао *станак* као потпуно формирану судску установу црногорског обичајног права. Као његови претходници Сава и Василије, прихватио је ову народну институцију за сређивање односа са суседним земљама. То тим пре што односи између ових земаља и Црне Горе, због њеног посебног међународног положаја, нису у потпуности имали карактер међународних односа самосталних држава. Услед тога је било тешко решавање спорних питања путем државних комисија и државних мешовитих судова, нарочито када је у питању била Турска и њени поданици. Свакодневни живот пак наметао је дужност решавања спорова. Излаз је био у суђењу на *станку*, чији су предмет биле не само грађанскоправне ствари (регулација слободног коришћења пасишта, плаћање травнине, закуп земљишта, дугови и др.) и кривичне (крађа, пљачкање, отимање туђих земљишта, убиства), већ су решавана и међународноправна питања. То су у првом реду била утврђивања спорних земљишних граница, споразуми о примирју — „хватање вјере“ — о миру, о размени талаца, чак и о склапању ратних савеза.¹⁷ Увиђајући све предности суђења на *станку*, владика Петар I, као представник јавне власти која је у ово доба настајала, прилагођава ову стару установу циљевима младе црногорске државе. У жељи да нормализује односе и омогући развој трговине, која почиње да добија све већи значај у црногорском друштву, позива поједине турске функционере на договор, где би се путем *станка* решили спорови и несугласице. Уобичајено је било место Сливље код Никшића, али се *станак* одржавао и на другим местима, која су била погодна заинтересованим странама. Тако владика пише 1813. године Мустафа-паша: „... да је мирније и слободније вашијема... трговини пасиват преко земље Бјелопавлиће... пошала њи твојега силиктара Усеин агу... у Подгорицу, или Жабљак, да *станак* учинимо и да се с помоћу божјом умиримо...“¹⁸

Овакве одлуке прихватају и турски функционери. Мустаја-паша и Тахир-паша 1810. г. са своје стране позивају се „у мир како смо га међу нама имали и утврдили кад је везир био и ка(д) смо *станак* чињели“.¹⁹

Сулејман паша 1811. г. саветује Петру I „да ћемо незер сvezати, што учине ваши људи нашијем, а наши вашијем да се плати, јера није право на комшилуку да прави људи пропадају“.²⁰ Ови састанци нису увек пролазили у реду. Случај Оного-

¹⁷ Н. Шкерковић, Наше племе новог доба, Историјски часопис књ. V, 259.

¹⁸ Записи, књ. XIII Цетиње 1935, 160.

¹⁹ Исто, 110.

²⁰ Исто, 111.

штана, на који се жали Петар I Сулејман-паши Редепашићу, „како Оногоштани дођоше неки на станак с Црногорцима, да вјеру ухвате, а неки западоше на пут у бусију те дочекаше и двојицу убише“,²¹ није био усамљен. Често је том приликом долазило до оружаних борби и покоља. У вези с тим Медаковић и наводи обичај Морачана и Колашинаца који, када иду на станак, држе наперене пушке, а када се враћају са *станка* иду натрашке, такође са напереним лустака.²² У интересу своје земље Петар I подешавао је односе на Турском онако како је сматрао да је за Црну Гору најкорисније. Оваквим својим настојањем успео је да склопи уговор са скадарским везиром 1808. г. у Купидолу код Жабљака. Уговор се односио на погранична питања и међусобне спорове. Између осталог, сагласне су биле обе стране да се „сваки дуг и рукодаће има пристојним начином и судом, а не преузимаом самовољно скужавати“²³

И размирице са становништвом Боке Которске и њених општина, с једне, и Црногораца, с друге стране, и даље су често уређиване на *станку*. Петар I се 1804. године обраћа црногорском народу и упозорава га да „сваки Црногорац и Брђанин, који има тражити коју му драго ствар од судитах цесаревијех, то да не тражи самовољном осветом, већ судом...“²⁴

У унутрашњим односима такође је установа *станак* била једно од оруђа Петра I за решавање разних економских и политичких питања земље, јер је приликом суђења те врсте иницијатива била у његовим рукама. Он лично шаље писмену поруку Црмничанима да дођу на *станак* ради решавања важних питања. Пошто није добио од њих одговор, пише им по други пут, упоран у својој намери да консолидује црногорске унутрашње прилике.²⁵ Слична писма је слао народу или појединим племенима и она су названа посланицама. У Цетињском архиву сачувано је 230 копија посланица Петра I.²⁶ Оне немају све за предмет питање *станка*, али им је свима циљ консолидација земље, коју је Петар I спроводио обазриво, не прекидајући са традицијом.

Сви ови *станци*, без обзира да ли се одржавају са суседима или су међуплеменски, као и без обзира на предмет парнице, у Црној Гори имали су јавни карактер. Док су у Дубровнику само на тзв. велики или потпуни *станак* (*plenarium stanicum*) долазили органи власти и њихови представници, а на мали *станак* (*stanicum parvum, vel proprium*) нису били обавезни да долазе, у Црној Гори није био такав случај. На једном истом *станку* решавале су се све врсте спорова, а због обавезног присуства и активног учешћа главара на њима, одговарали су *plenarium stanicum*-у у Дубровнику. Чак и *станак* на коме се расправљала само приватна

²¹ Исто, 37.

²² М. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*, Нови Сад 1860, 110 сс.

²³ Посланице Петра I, Цетиње 1835, 77.

²⁴ Исто, 48.

²⁵ Исто, 36.

парница и који би, према томе, могли да изједначимо са дубровачким *stanicum parvum*, имао је такође званично својство, јер су му присуствовали нижи главари делегирани од виших главара.²⁷ Најчешће је *станку* присуствовао лично Петар I. Приликом мирења Мартиновића и Побора 1792. године присуствује сам владика, затим гувернадур Радоњић и још 22 кнеза и главара — као судије.²⁸ У овом, као ни у свим другим случајевима, судије нису изабрале саме странке у спору, већ су их делегирали главари или још чешће владика. Код Дубровчана *Liber statutorum Ragusii* налагао је да судије буду лица која именују странке по свом избору.²⁹ Број судија није био стриктно одређен црногорским обичајним правом, а ни дубровачким статутом. У Статуту се само каже да треба да буде једнаки број судија и са једне и са друге стране (. . . *si tot iudices debent esse ex una parte quot ex alia. . .*).³⁰

У Црној Гори је њихов број износио најчешће шест или дванаест судија, а каткад их је било двадесет четири, па и више. Услед тога својства племенских старешина судије нису морале да пре суђења положе заклетву. У Дубровнику, напротив, изричито се тражи, према Статуту, да буду »*districti per sacramentum*«. ³¹ Значи, у Црној Гори нису постојале врсте *станка* које би биле адекватне дубровачкој подели на *stanicum plenarium* и *stanicum proprium*, већ је била подела на општи и посебни *станак*, настала у условима црногорског друштвеног развоја. Општем *станку* присуствовали су представници више племена, а посебни *станак* се одржавао између братстава у присуству искључиво својих главара. Како је иницијативу за сазивање *станка* у доба Петра I имао сам владика, он позива 1821. г. гувернадура и црногорске поглаваре да дођу „на општи ваш катунски састанак у Ће клиће на Кућишта, ће ћу и ја, ако Бог да, доћи. . .“³²

Станак између братстава помиње се у многим његовим писмима гувернадуру и главарима. Тако 1821. године обраћа се његушким главарима: „Зато ви пишем да по сваки начин углавите један дан прије петка и да се са Стругарима један *станак* учини. . .“³³

Стеван Дучић дели посебан *станак* на редовни и ванредни, проучавајући ову институцију код племена Куча, које је због свог периферног положаја нужно користило овакав начин реша-

²⁶ Исто, 257.

²⁷ Богошић, сп. д. 123.

²⁸ Умир Мартиновића и Побора 29. I 1792. г., Записи, књ. XIX, кв. 3, стр. 169.

²⁹ *Liber statutorum Ragusii XLIX, — DE consuetudinis inter homines Jarde et Ragussi* (стр. 75).

³⁰ Исто.

³¹ Исто.

³² Историјски записи, Цетиње 1950, св. 7—9, 305.

³³ Исто, 306.

вања спорова. Редовни се свакога пролећа обнавља по издигу стоке на планину, а ванредни сазива према потреби.³⁴

Уколико се више Црна Гора афирмисала као централизована држава, *станак* губи у своме значају и у својој демократичности. Код владике Петра II, исто као и код његових претходника, постојала су многа настојања да се среде прилике на црногорско-херцеговачкој граници и са албанским Турцима и то помоћу *станка*. Поред младога владике, *станак* врло често сазива његов брат Перо Томов. Он то сада чини у име Суда црногорског и брдског, а не у име племеника. Када позива Исмаил-пашу, везира херцеговачког, пише: „да нам работа буде сигурна и здрава да бисте ви неколико људи царскијех послали да учинимо један *станак* на Сливље нишицко, а ја ћу ти послати моје људи, и о свему да се ту нагоде и учине мир“.³⁵ Нарочито је било доста подухвата Петра II у циљу побољшања суседских односа са Турцима у периоду 1837—1843, после друге његове посете Петрограду, када му је руски цар препоручио да Црногорци живе у миру са суседима. У том циљу владика преузима на себе иницијативу за *станак* са скадарским Хајин-пашом, забитом скадарским Ферик Хасан-пашом и херцеговачким турским функционерима. Састајали су се на граници у присуству црногорских главара као представника једне и виших турских функционера с друге стране.³⁶

Несугласице проистекле из правних односа Црногораца са аустријским поданицима у Приморју такође су захтевале још увек своја решења. Стога Перо Томов заказује састанак са Которанима и изричито каже: „ја сам дао наредбу Баицама“ и „изволите и Ви (упућено је которском капетану) дати наредбу коме следује, да се у тај дан нађу и 12 главара паштровски у Будви“.³⁷ У том циљу пише владика П. Петровић Његош Габријелу Ивачићу: „... Ја се видим принуђен молити Ваше Високоблагородије да бисте изволели претписати Вама потчињеној власти најдјејатељније мјере да се узму које би cadre биле приморати Чоловиће и Самарциће да се посредством суда од крајине помире са Звизерима. . . У противном случају не само што ће Звизери радити осветити се, него ће нека стара зла, која су била горе опоменутог сентенциом прекинута, поновити се“.³⁸ Јачи развитак робно-новчаних односа повећао је број спорова проистеклих из ортаклука Црногораца и Примораца. „Ортачко несогласје између Ивана Милина из Прчања и Јока Петровића с Његуша“ је један од многобројних таквих случајева који су се решавали на *станку*.³⁹

³⁴ С. Дучић, Живот и обичаји племена Куча, Београд 1931, 149.

³⁵ Перо Томов Исмаил-паши, везиру херцеговачком, 22. VI 1851(?) Историјски записи, Цетиње 1948, мај—јуни, 331—332.

³⁶ Петар И. Поповић, Црна Гора у доба Петра I и Петра II, Београд, 1951, с. 161 и 185.

³⁷ Перо Томов окружном которском капетану 16. II 1851. г. Историјски записи, књ. II ск. 1—2, 67.

³⁸ П. Петровић Његош, Писма II, 142.

³⁹ Исто, 143

И остале „разнице“ (размирице) између бококоторских становника и Црногораца регулишу се најчешће на овај начин, а сам Његош даје свој пристајак и каже: „... драговољно ја пристајем и назначујем дан томе састанку 9 (21) јулија, молећи Вас притом да бисте изволели дати наредбу и главарима маинскијема...“ (Потцртала Ј. Б.).⁴⁰ Станак се одржавао „у случају да се распра која је настала међу једнијем австрискијем подаником и једнијем Црногорцем, или будући много замршана или за не моћи се лако свршити при австриској власти или при владици и земаљској власти Црногорској, или ако би то било с почетка желаније оне стране која позива, распра ће бити одлучена средством суда кметовнога“.⁴¹

На станак су долазиле, с једне стране, странке у спору са својим сведоцима и заступницима, а с друге стране судије и то искључиво главари дотичних племена. Његош, у једном од многих случајева, предлаже 1844. г. Габриелу Ивачићу „да се главари цетињски састану на Стањевићима с главарима поборскијема за поради окончанија пријатељскијем начином разлика које међу њима суштествују...“⁴² Они су у овим споровима настојали да, у што је могуће већој мери, штите интересе свога племена и племеника. Легенде постоје о главарима који су приликом омеђавања племенских граница показивали велику оштроумност, која је добијала форму кривоклетства, само да би што више користили своје племену. При томе су били ограничени чињеницом да је ипак требало да дође до компромиса између странака и да се од њих тражи у првом реду да буду „умирници“.

Редовни пут покретања спора био је да оштећена, страна иде једном од главара и да се тужи на учињену неправду. Значи и у овом случају важило је начело диспозиције, јер се парница покретала вољом странака које тужбом захтевају заштиту за своје повређено или угрожено право. Главар, коме се странка обратила, сазивао је друге главаре и договарали се када ће се и на коме месту расправити спорно питање. У случају да се расправа морала обавити ван племенских оквира, сазиван је станак. Уколико су постојали стални погранични сукоби, главари обе стране су сами одређивали дан станка, с тим да свако ко има неку тужбу дође.⁴³ Он се одржавао на неутралном, али лако приступачном земљишту. Најчешће су ова места већ била обичајем утврђена. Међу Пиперима и Бјелопавлићима станак се редовно одржавао на Врбовнику, међу Пиперима и Кучима на Биочима или на Расту.⁴⁴

Долазило се у утврђени дан и час. Главари су се старали да странке дођу у одређено време. У Дубровнику је то била дужност самога кнеза. У Црној Гори је недолазак на станак био ретка по-

⁴⁰ П. Петровић Његош, Писма III, 136.

⁴¹ Исто, 291.

⁴² П. Петровић Његош, Писма III, 135—136.

⁴³ Вогишић, сп. д. 124.

⁴⁴ Исто, 124.

јава и најчешће је био последица *vis maior*. То је вероватно узрок што црногорско обичајно право није одредило време колико једна страна треба да чека другу на месту *станка*. Код Дубровника је било уобичајено да се чека „до звезде“ (*ad stellam*), а код веће даљине Статут је прописивао да једна страна треба да чека другу на заказаном месту пуних осам дана (*...debet expectare aliam que non venerit per octo dies completos...*).⁴⁵ Странка која до заказаног рока не би дошла, губила је спор (*Et alia pars que infradictum terminum octo dierum non venerit ad dictum locum, debet perdisse placitum*).⁴⁶ Из расположивог материјала не би се могло закључити да је и у Црној Гори недолазак на *станак* имао последицу доношење контумационе пресуде. Из времена Петра II један докуменат потврђује супротно: да уколико једна страна није дошла на *станак* из оправданих разлога, заказује се други *станак*. То је писмо Пера Томова, којим обавештава 1851. г. которског капетана да договорени *станак* није могао да се одржи услед рђавог времена и заказује други.⁴⁷

Док су раније на *станку*, као што смо изнели, решавана разна питања, владика Петар II је настојао да ограничи круг дела која се расправљају на *станку* само на грађанскоправне послове. То је природно у условима снажења државних судских органа, и он пише у вези са суђењем на *станку* 1841. г. Ј. А. Турском у Котор: „подразумијева се да овђен говори се само о грађанскијем дјелима, тј. о взајмодаванију међуавстрискијем поданицима и Црногорцима. Искључена су преступленија и дјела наказна, за које остају у јакости управе суштествујуште у држави австрикој и у Црногори. Само зактевања за надокнаду од штетах, происходјашчије од преступленија моћи ће бити свршено горјереченијем начином.“⁴⁸

Доказни поступак је био, према ономе како га је окарактерисао сам Његош у писму Ј. А. Турском, усмен, брз, јевтин и скоро без икаквих формалности. У ранијим периодима, па и у ово доба у међуплеменским односима, суђење на *станку* одвијало се по традицијом утврђеном ритуалу, што је било још увек нужно ради чувања достојанства суда и ауторитета самог суђења. Тако се врло дуго код Куча задржао обичај да се мирење — „хватање вјере“ — са Арбанасима вршило преко укрштених пушака. Код православних Куча полагања је заклетва приликом које су сви племеници изговарали „амин“ и добавивали камен на гомили, па се обичај и зове „амин и гомила“.⁴⁹

Окончање суђења на *станку* врло рељефно описује Вук Караџић: „стану обје стране једна према другој, и један судија, који није у ствар умијешан, приводи једног по једног с једне стране

⁴⁵ *Liber statutorum...*, XLIX, с. 75.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Пера Томов окружном капетану 16. II 1851. Истоп. записи, књ. II, св. 1—2. 67.

⁴⁸ Његош, Писма II, књ. 8, с. 292.

⁴⁹ Дучић, сп. д. 151 с.

к једном по једном с друге стране да се пољубе“.⁵⁰ Слично „братском пољупцу мира“ у XV в., о коме говори Јиричек, и који је предвиђен Дубровачким статутом).

Поред активне улоге државног поглавара током XIX века, у раду ове старе установе видимо противуречне елементе, који се одражавају, поред осталог, и у облику казне. У доба Петра I нормална је појава колективног плаћања казне на *станку*. Приликом умира Мартиновића и Побора 1792. г., сељани прихватају као целисходно решење „да плате Бајице два дијела а Доњокрајци трећи дио од главе Јова Ђаконовића“.⁵¹ За разлику од свога претходника, Петар II енергично инсистира да сродници, сељани и сународници дужника не одговарају уместо кривца. Обећава да ће он и црногорске власти строго казнити „свако насиље које би горе споменутијем било учињено“,⁵² под условом реципроцитета од аустријских власти. Међутим, није се прекинуло потпуно са традицијом. На суђењу у Прчању 1848. године врши се пребијање главе за главу и на тај начин унеколико признање већ извршене крвне освете; заступљен је такође принцип композиције и плаћање је не само индивидуално већ и колективно. Са циљем да суђење делује помирително, поред индивидуалних имовинских казни, досуђују се давања у природи која имају чести карактер поклона. Исто тако примењују се верско-обичајни институти (кумства, побратимства и сл.). Приликом мирења Црногораца и чланова рисанске општине 1838. г., пресуђује се „да Звицери из Цуца имаду звати на кумство попа Марка Чоловића из Кривошија и да му врну цефердар с његова убијенога брата узети, какогод и да му дадну четири лакта свите...“⁵³

Пошто је пресуда била извршена, главари су настојали да се са њом сагласе обе стране, како би било лакше извршење и како би се избегли нови неспоразуми, спорови, често крвопролића. Странке су одмах на *станку* плаћале одштету. Ако нису код себе имале довољно новаца, као обезбеђење извршења осуде или плаћања незера, давале су залог, најчешће оружје.⁵⁴ Извршење одлуке није било само приватна ствар странака. Није се сводило само на борбу приватних индивидуалних интереса, већ је имало шири друштвени значај. Због тога када појединци или колективи нису извршавали одлуке *станка*, братство и племе кривца утицало је са своје стране на свога племеника да их поштује. Да би се стабилизирано извршење пресуде и појединац принудио на извршење својих обавеза, старо црногорско обичајно право је формирало институт — „личење“. Појединац или братство које не испуни обавезе донесене на *станку* остаје усам-

⁵⁰ В. Карацић, Црна Гора и Бока Которска, Београд 1953, 80—81.

⁵¹ Умир Мартиновића и Побора 29. јан. 1792 на Стањевиће, Записи Цетиње 1938, св. 3. 169.

⁵² Његош, Писма II, 292.

⁵³ Исто, 142.

⁵⁴ Карацић, сп. д. 151.

љено, јер их племе или друга братства убудуће не бране и не свете.⁵⁵ У поступном развиту црногорског судства извршење прудуда донетих на *станку* добија јавни карактер. Још Петар I снагом свога ауторитета утицао је на племена да се реализују донете одлуке, али тек од времена Петра II ситуација се из основа мења. Судске одлуке *станка* отада спадају у надлежност судских и административних власти земље којој припада осуђеник. О томе нас, између осталог, информише једна пресуда донета у Прчању 1848. г. која налаже да се „ова сентенца има извршити читаво до поклада; ако ли се не изврши, биће мисао цијелог окружја дати помоћ старијој власти против онога који не испуни; за помоћ облегаје се сваки посланик за своју комуниџад“. Значи, овлашћени правни субјект почиње све више да ради остваривања свога права користи принудну силу јавне власти путем одређеног извршног поступка. *Станак* у Црној Гори, исто као и у Дубровнику, није био облигаторан, али ако странка изабере овакав начин решавања спора, изабране судије су одлучивле без права апелације. У Котору је ово питање било на други начин регулисно. У уговору између Котора и Дубровника 1279. године одређује се да ће суд на *станку* имати карактер мировног суда. Ако не успе његова мировна акција, упућује се оштећени да тражи задовољење пред судом кривца.⁵⁶ Његош, напротив, инсистира да пресуда на *станку* буде коначна, „без апелације по обичајима земаљским“, ⁵⁷ а надзор над суђењем обезбедио би се присуством једног аустријског чиновника и једног владичиног посланика.⁵⁸ Ово образлаже потребом брзине поступка, „јербо су послови трибуналах аустрискијех веома спори. . . ако би ово кметство подлежало апелацији трибуналској, оно би управо ништа било.“⁵⁹

Приликом суђења на *станку* нису узимане у поступак парнице које су биле пресуђене пред редовним судом. За тешку телесну повреду неког Пера Марића Кућанина одлучено је: „да јој пред нама суда нема“, јер „да је осуђена била потрагу неколико времена“.⁶⁰

Институција *станак* после дуге еволуције добила је свој званични крај у одлуци књаза Данила да се ова стара судска установа забрани у Црној Гори. Дубљи узроци укидања *станка* и његова замена државним судовима налазили су се у промени опште друштвено-економске структуре Црне Горе и њеног међународноправног положаја. Док је у прво време постојала могућност избора заинтересованих страна између државних судова

⁵⁵ Божишић, сп. д. 126.

⁵⁶ Дон Антун Милошевић, сп. д. 59 сс.

⁵⁷ Његош, Писма II, 291.

⁵⁸ Исто, 291.

⁵⁹ Његош, Писма III, 253.

⁶⁰ Д. Вуксан, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. IV, 105 сс.

и ове старе форме суђења, одлуком књаза Данила то право опције ишчезава. Он, у настојању да сузбије остатке племенског сепаратизма и учврсти државну власт, не допушта да јавне послове отправљају друштвени органи и сматра прикладнијим суђење пред државним органима и редовним судовима, који треба да добију своју пуну афирмацију. Међутим, дубоки корени ове установе нису допуштали да се једним усменим декретом књаза Данила стари начин суђења у потпуности укине. Остаци старе установе, под истим називом *станак*, одржавају се и даље у оквиру новонасталих односа. Као примитивни облик суда постоје у извесним граничним крајевима. Кучи су имали редовно *станак* са Климентима, а каткад и са Васојевићима. На *станак* Куча и Климената као у древно доба долазили су главари обе стране у пратњи наоружаних војника. Седали су у круг наизменично Куч, па Арбанас. Хватали „вјеру“ (бесу) о одржању реда и мира и већали о решавању разних економских питања (испаше, издига, воде и сл.).⁶¹ Виталну снагу имао је обичај *станка* и у другим племенима. Састајали су се Кучи са Хотима, Братоножићима, Пиперима и другим,⁶² док их ново време и нова правна схватања нису учинила потпуно непотребним, преживелим.

Љубинка Богетић

ДРУГИ ЊЕГОШЕВ ПОГРЕБ

Посмрти остаци Петра II Петровића Његоша имали су ту судбину да буду четири пута сахрањивани, два пута на Цетињу и два пута на Ловћену. Први пут Његош је сахрањен трећи дан након своје смрти, у недјељу 2. новембра 1851, у гробницу свога стрица и претходника на владичанском пријестолу Петра I.¹ Према његовој жељи, коју је усмено изразио прије своје смрти, требало је да буде сахрањен у капели на Језерском врху, на Ловћену. Та капела је по његовом налогу подигнута љети 1845. године² и посвећена св. Петру. Извршитељи његових опорука сма-

⁶¹ Дучић, сп. д. 147.

⁶² Исто, 149.

¹ Вукова преписка VII, 111—112. Ристо Драгићевић сматра да у овој вјести попу Вука Поповића постоји контрадикција. Његош је умро 19/31. октобра у петак, а 2. новембра је била недјеља. Драгићевић каже да је недјеља била други, а не трећи дан послје Његошеве смрти. Међутим, треба узети у обзир да у говору Бокела и Црногораца (као и неких других словенских народа) „други дан“ послје нечега значи исто што и сједећи дан, а трећи дан би био онај дан који долази иза „сједећега“. Према томе нема никакве контрадикције код попа Вука (Чланци о Његошу. Народна књига, Цетиње 1949. Стр. 208).

² Јефто Миловић: О подизању Његошеве капеле на Ловћену („Историски записи“, 4/1951, VII/1—3, 117—119.).